

TURKISH STUDIES

Türkoloji Araştırmaları

International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

Turkish Studies

Türkoloji Araştırmaları

ISSN: 1303-9199

Volume 2/1 Winter 2007

İÇİNDEKİLER

Makaleler:

- Türklerin ve Moğolların Tarihi İki Boyu**
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ.....10-16
- Harputlu Hacı Osman'ın 1725 Tarihli Terekesi ve Düşündürdükleri**
Prof. Dr. Orhan KILIÇ.....17-28
- Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sübhâ-i TMıbyân-2 (Metin)**
Doç. Dr. Atabey KILIÇ.....29-71
- Türkiye Türkçesi Ağzlarında Tür Değişirme Örnekleri**
Doç. Dr. Ahmet GÜNŞEN – Yrd. Doç. Dr. Mehmet Dursun ERDEM.....72-83
- Serrâc-zâde Hasan Hâtif (Hayatı ve Eserleri)**
Dr. Selami Ece.....84-103
- XVIII. Yüzyıl Sonları Rus ve Avusturya Savaşları Esnasında Osmanlı Devletinde Bir Uygulama: İstanbul'da İçki ve Fuhuş Yasağı**
Yrd. Doç. Dr. Osman KÖSE.....104-123
- Türk İnkılabında Milli Kültürün Yeri ve Halkevi Çalışmaları**
Yrd. Doç. Dr. Nurcan TOKSOY.....124-161
- Osmanlı Dönemi Konya'sında Medrese Kurucusu ve Patronu Olarak Sufiler ve Âlimler (18.-19. Yüzyıllar)**
Dr. Yaşar SARIKAYA.....162-195
- Karaçay-Malkar Nart Destanları**
Adilhan Adiloğlu 196-218
- Milli Mücadele'de Mustafa Kemal İle Papa Mektuplaşması**
Zeki ÇEVİK.....219-226
- XIX. Yüzyılda Balıkesir'de Giyim-Kuşam Zevki ve Bir Kumaş Tüccarı**
Zübeyde GÜNEŞ YAĞCI - Serdar GENÇ.....227-246
- Başkaldıran Kadının Dramı: Kurban**
Mehmet GÜNEŞ.....247-251
- Doğu Türkistan'da Türkiye'ye Hazin Bir Göç Hikâyesi**
Osman Kubilay GÜL.....252-273
- Bir Sivas Kongresi Bibliyografyası Denemesi**
Fatih M. DERVİŞOĞLU.....274-304
- İkellere Ait Anlatılarda Rüya Motifi**
Muhammet KUZUBAŞ.....305-316

KARAÇAY-MALKAR NART DESTANLARI

Adilhan Adiloğlu *

Özet

Kafkasya coğrafyasında yaşıyan halkların ortak kültür ürünlerinden biri olan Nart destanları, Karaçay-Malkar Türklerinin halk edebiyatında da önemli bir yer teşkil etmektedir. Karaçay-Malkar Türkleri dışında; Çerkes, Abhaz-Abaza, Oset, Çeçen-İnguş ve Kumuk Türklerinin folklorunda da yer alan Nart destanları birçok yönden birbirlerine benzemekle birlikte bu destanların her birinin kendisine has birtakım milli vasıfları barındırdığı ve aralarında bazı farklılıkların olduğu dikkat çekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Karaçay-Malkar Nart Destanları, Nart Kahramanları

Abstract

Nart eposes, which are one of the common cultrual values of peoples on Caucasian geographical area, have an important place in folk literature of Karachay-Malkar Turks. Nart eposes take place, apart from the Karachay-Malkar Turks, in the folklore of Circassians, Abkhasians-Abazins, Ossets, Chechens-Ingushes and Kumuk Turks. These eposes are smilar from many aspects. But, it is remarkable that each of then contains spesific national characteristic and that there are some differences between then.

Key Words: Nart Eposes of Karachay-Malkar, Nart Heroes

Kafkasya coğrafyasında yaşıyan halkların ortak kültür ürünlerinden biri olan Nart destanları, Karaçay-Malkar Türklerinin halk edebiyatında da önemli bir yer teşkil etmektedir. Karaçay-Malkar Türkleri dışında; Çerkes, Abhaz-Abaza, Oset, Çeçen-İnguş ve Kumuk Türklerinin folklorunda da yer alan Nart destanları birçok yönden birbirlerine benzemekle birlikte bu destanların her birinin kendisine has birtakım millî vasıfları barındırdığı ve aralarında bazı farklılıkların olduğu dikkat çekmektedir. Çerkes ve Abhaz-Abazaların Nart destanları eski Yunan mitolojisiyle benzerlikler gösterirken, Karaçay-Malkar Türklerinin Nart destanları ise eski Türk mitolojisiyle yakınlık göstermektedir (Adiloğlu, 1997:577).

Karaçay-Malkar Nart destanlarında, tarih öncesine ait birtakım olağanüstü olaylar ve kahramanlar anlatılmaktadır. Destanların dokusunda gerçek ile hayal iç içedir. Bütün Türk boylarının sözlü geleneğinde olduğu gibi, Karaçay-Malkar Nart destanlarının büyük

---

* Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

bir kısmı “cır” (destan) şeklinde ve belli bir makamla söylenmektedir (Adiloğlu, 1993/4:7-9). Karaçay-Malkar Nart destanları hakkında ilk bilgileri veren P. Ostryakov notlarında şöyle söylemektedir:

Sıbzıgı (kaval) adı verilen müzik aletiyle ve küçük tahta parçalarının belli bir tempoyla birbirine vurularak ortaya çıkarılan armoni eşliğinde halk ozanları destanlar söylemektedir. Halk ozanlarının çevresine toplanan kimseler de büyük bir dikkat ve hayranlıkla onları dinlerler. Destanların her birinin kendisine ait farklı bir makamı vardır.” (Ostryakov, 1879:700).

G.N. Potanin, Kafkas Nart destanlarının kökenini Altaylı kavimlere yani Türk-Moğol kültürüne bağlamaktadır. Ona göre, Türk-Moğol destanlarıyla büyük benzerlikler gösteren Kafkas Nart destanlarının teşekkülünde Altaylı göçebe kavimlerin büyük rolü vardır (Potanin, 1899:1-4, 384-508, 841-856). A.N. Dyaçkov-Tarasov Nart destanları için şöyle söylemektedir:

“Orta Asya’dan Avrupa’ya gerçekleşen büyük göç sırasında Kafkasya bölgesi yol güzergahı üzerindeydi. Karaçay-Malkar Nart destanlarında bu büyük göçün izleri çok açık bir şekilde görülmektedir. Nart hikayelerinde iyilik ile kötülüğün, karanlık ile aydınlığın savaşması, yer altı ve yer üstündeki birtakım yaratıklar ve devler ile Nart kahramanlarının mücadeleleri anlatılmaktadır. Bu konuların tamamı bütün göçebe halkların destanlarında da görülmektedir.” (Dyaçkov-Tarasov:1898:72). M.V. Rklitskiy ise diğer Kafkas Nart destanlarındaki başı sonu belli olmayan ve bazı anlaşılmasız karmaşık bölümlerin Karaçay-Malkar Nart destanlarında açıklığa kavuştuğunu söylemektedir (Rklitskiy, 1927:28).

“Nart” Kelimesinin Anlamı ve Kökeni

Karaçay-Malkar Türkçesinde ve Kafkas dillerinde kullanılan “nart” kelimesinin anlam olarak Türkçedeki tam karşılığı “alp” kelimesidir. Yani “nart” kelimesi; “yiğit, cesur, mert, kahraman” ve benzeri birçok kelimenin anlamını bünyesinde toplayan bir kelimedir. Nart” kelimesinin anlamı hakkında en güzel tanımı Safar-Aliy Orusbiy yapmıştır:

“Karaçay-Malkar Türklerinde bir kimseyi övmek için söylenebilecek en güzel söz ‘Nart gibi güzel endamlı ve her bakımdan mükemmel vasıflara sahip kişi’ şeklindedir. Karaçay-Malkar Türkleri bir kimsenin herhangi bir davranışını çok beğendiği zaman o kimseyi takdir etmek için ‘Nartça’ (Nart gibi) yakıştırmasını yapar. Bu

örneklerden de anlaşılacağı üzere, Karaçay-Malkar Türklerindeki 'nart' kelimesi 'her bakımdan mükemmel vasıflara haiz kimse' anlamına gelmektedir. Halktan derlediğim malzemeye göre Nartlar uzun boylu, iri yapılı, güçlü, dayanıklı, sert duruşlu, zor işlerin kolayca üstesinden gelebilen kahraman özelliklerine sahip kimselerdir. Nartlar hayatın zorluklarıyla karşılaşmaktan ve bu zorluklarla mücadele etmekten zevk almaktadırlar. Nartlar bir sefere çıktıkları zaman birtakım zorluklarla ve engellerle karşılaşmayı arzu ederler. Böylece onlar kendi yiğitliklerini sınınamış olacaklardır. Karaçay-Malkar Türkleri, Nartları işte bu şekilde anlatırlar." (Urusbiyev, 1881:II).

"Nart" kelimesinin kökeni hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. İlk olarak, Şora B. Noghumuka, "nart" kelimesinin "nar" (göz) + "ant" (Ant kavmi) şeklinde iki ayrı kelimedenden teşekkül ettiğini ve bunun da Adige (Çerkes) dilinde "Ant'ın gözü" anlamına geldiğini söylemektedir. Ş. B. Noghumuka'ya göre "nart" (< nar + ant) kelimesi Çerkeslerin ataları olan Antlarla ilişkilidir (Noghumuka, 1974:16). Fakat, Çerkes dilinde "göz" kelimesinin karşılığı "nar" değil "ne"dir. Ayrıca, tarihte "Ant" adıyla anılan bu kavim; Slav, Alan ve Türk kabilelerinden müteşekkil bir kavimdir. Dolayısıyla bu kavmin Çerkeslerle bir ilgisi yoktur.

Asker M. Hadagatl da, Ş.B. Noghumuka gibi, "nart" kelimesinin Adige (Çerkes) dilinde "nar" (göz) + "te~ten~tın" (vermek) şeklinde iki ayrı kelimedenden teşekkül ettiğini ve bunun da "göz vermek", "gözünü budaktan sakınmamak" anlamlarına geldiğini söylemektedir (Gadagatl, 1967:206).

B.H. Balkarov ise /t/ sesinin Adige ve Abhaz dillerinde çokluk anlamı veren bir ek olduğunu fakat kelimenin kökü olan "nar" kelimesiyle birlikte hiçbir anlam ifade etmediğini söylemektedir (Balkarov, 1965:55-56). Çerkes dilinde "nar" şeklinde bir kelime olmadığı gibi, bu dildeki çokluk eki "-t" değil, "-khe"dir.

M. S. Tuganov, "nart" kelimesini Oset diliyle açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre bu kelime "na" + "art" şeklinde iki ayrı kelimedenden teşekkül etmekte ve "bizim ateşimiz", "bizim ocağımız" anlamlarına gelmektedir (Tuganov, 1977:127-148).

Şalva D. İnal-İpa, "nart" kelimesinin Abhaz dilinde "annenin ailesi" veya "annenin çocukları" şeklinde açıklanabileceğini söylemektedir (İnal-İpa, 1949:111-116).

L. G. Lopatinskiy, "nart" kelimesi ile Farsça "merd" (alp, yiğit, cesur), Ermenice "mard" (insan) ve Gürcü-Svanca "mar" (insan)

kelimelerini karşılaştırmakta ve “nart” kelimesinin kaynağını bu kelimelerde aramaktadır (Bayramukov, 1998:37). “Nart” kelimesi ile Farsça “merd” kelimesi arasında morfolojik ve semantik bakımdan bir ilişki olduğu düşünülebilir. Ancak, iki kelime arasındaki /m/ > /n/ ses değişikliğinin Farsça’nın dil hususiyetleri göz önüne alınarak bilimsel bir şekilde açıklanması gerekir.

Georges Dumezil ise “nart” kelimesiyle ilgili iki farklı görüş ileri sürmüştür. İlk olarak bu sözün eski Hint-İran dilinde “nrit” (dans etmek) kelimesinden türemiş olacağını; ikinci olarak da bu kelimenin kaynağını yine eski Hint-İran dilinde “nar” (erkek) kelimesinden almış olabileceğini söylemektedir. G. Dumezil, Kafkas Nart destanlarının kökenini, Hint-Avrupa dil ailesine mensup olan Osetlerin Nart destanlarına bağlamaktadır (Dumezil, 1976:19; Dumezil, 2000:72-73).

Vladimir İ. Abayev, “nart” kelimesinin Moğolca olduğunu ileri sürmekte ve bu kelimeyi “nar” (güneş) + “t” (çokluk veya soy bildiren ek) şeklinde tahlil ederek bu kelimenin “Güneşin Çocukları” ve “Kurdun Çocukları” şeklinde iki farklı anlama geldiğini söylemektedir. V.İ. Abayev’e göre “nart” kelimesi M.S. 13-14. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Destanlarda anlatılan Nart kahramanları Alanlardır. Yani, Moğollar Alanlara “Nart” adını vermişlerdir. Alanlar ise bugünkü Osetlerin atalarıdır. Sonuç olarak Kafkas Nart destanlarının ana kaynağı Oset Nart destanlarıdır (Abayev, 1978:28-29, 35; Abayev vd., 1999:15).

Umar Bayramuk ise “nart” kelimesinin kökeni hakkında V.İ. Abayev’in etimolojisine aynen katıldığını, fakat “nart” kelimesinin çok eski tarihlerden beri Orta Asya bozkırlarında kullanıldığını, Cengiz Han’ın Kafkasya’yı istila etmesiyle birlikte bu kelimenin Kafkasya’ya geldiğini söylemektedir. U. Bayramuk’a göre Moğollar “nart” kelimesini “güneşin çocukları” anlamında Hunlar için; “kurdun çocukları” anlamında ise Kök-Türkler için kullanmışlardır (Bayramuklanı, 1982:249-257; Bayramukov, 1993:56-79; Bayramukov, 1998:37-39).

Magomet Habiç, “nart” kelimesinin Moğolca “nert” (meşhur, ünlü, tanınmış, önemli) kelimesinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Ona göre Moğolcadaki “nert” kelimesi; Buryatça “nertey” (nam salmış adam), Kalmukça “nerte” (nam salmış adam), Marice “nar-edem” (güçlü, kuvvetli adam); Karaçay-Malkar Türkçesinde “nart” (alp, kahraman), Kumuk Türkçesinde “nart” (alp, kahraman), Karakalpak Türkçesinde “nart” (alp, kahraman), Sagay Türkçesinde “nart” (alp, kahraman), Saha (Yakut) Türkçesinde “nar” (becerikli, vasıflı insan), Çuvaş Türkçesinde “nar” (koyu kırmızı, kızıl

yüzlü, güzel endamlı) kelimelerine kaynaklık etmiştir (Habiçlanı, 1973:217-219; Habiçev, 1998:33-36).

Murat Karaköt, Şor ve Sagay Türklerinde kahramanlık hikaye ve destanları için “nart-pak” kelimesinin kullanıldığını söylemekte ve bu kelimenin kavimler göçüyle paralel olarak Sibirya bölgesinden Kafkasya’ya geldiğini ileri sürmektedir (Karaketov, 1995:55).

M. Habiç’in “nart” kelimesinin Sagay Türkçesinde “kahraman, cesur” anlamına geldiği şeklindeki görüşü ile M. Karaköt’ün Şor ve Sagay Türklerinde kahramanlık hikaye ve destanları için “nart-pak” kelimesinin kullanıldığı şeklindeki görüşü dikkat çekmektedir. Hakikaten, Sagay Türkleri ile Mras ırmağının yukarı kısımlarında yaşayan Şor Türkleri kahramanlık hikayesi (bogatırskaya skazka) için “nartpak” kelimesini kullanmakta ve bu hikayeleri anlatan kimseleri de “nartpakçı” şeklinde adlandırmaktadırlar (Direnkova, 1940:IX-X). Ben de buradan hareketle, başka bir yazımda, Sagay Türkçesindeki “nartpak” kelimesi ile Karaçay-Malkar Türkçesi ve Kafkas dillerinde kullanılan “nart” kelimesinin aynı kelimeler olduğunu, “nartpak” kelimesinin Türk kavimlerinin Orta Asya’dan batıya doğru göçleri sırasında Kafkasya’ya taşındığını, daha sonra değişime uğrayarak “nart” şeklini aldığını ileri sürmüş ve sonuçta bu kelimenin Türkçe bir kelime olduğunu söylemişim (Adiloğlu, 1997:587).

Ancak, Prof. Dr. İsa Özkan’ın Türk boylarının sözlü edebiyatında “destan, efsane, masal, bilmece” anlamında kullanılan “nımah~comok~cumbak~yomak~comak” kelimeleri hakkında yaptığı etimoloji çalışmasından; Sagay Türkçesindeki “nartpak” kelimesinin, “nart” (kahraman) + “pak” (hikaye) şeklinde iki ayrı kelimenin birleşmesinden meydana gelmiş bir kelime değil, yapı bakımından fiilden türemiş tek bir kelime olduğu anlaşılmaktadır. İ. Özkan’ın söz konusu bu kelimeler üzerine yaptığı etimolojiye göre “yumak” kelimesi, “kapamak, örtmek” anlamına gelen “yu-” fiilinden türemiştir (Özkan, 1998:370). “Yumak” kelimesinin ikinci hecesi “-mak”ın fiilden isim yapım eki olduğu açıktır. “Yumak” kelimesi, Hakas Türkçesinde “nımak~nımah” şeklindedir. Hakas Türkçesinde orta hecede /m/, /n/, /ñ/ gibi sesler taşıyan kelimelerin başındaki /y/ ünsüzü gerileyici benzeşmeye uğrayarak /n/ sesine dönüşmektedir. Bu sebeple “yumak” kelimesi Hakas Türkçesinde “nımah” şekline girmiştir (Özkan, 1997:30).

Sagay Türkçesindeki “nartpak” kelimesinin son hecesindeki “-pak” (< mak) kelimesi fiilden isim yapım eki olduğuna göre kelimenin ilk hecesindeki “nart-” kelimesinin de fiil olduğu ortaya çıkmaktadır. Yani “nartpak” kelimesi “nart-” fiilinden türetilmiş tek bir kelimedir. İ. Özkan’ın çalışmasında “nartpak” kelimesiyle veya “nart-” fiiliyle

ilgili bir etimoloji yapılmamıştır. Burada ilave olarak, “nartpak” kelimesinin /n/ < /y/ ses değişmesi hadisesine uğrayarak “yaratmak” kelimesinden kaynaklanmış olabileceğini ihtiyatla söyleyebiliriz. Hakas Türkçesindeki gerileyici benzeşme yoluyla /y/ sesinin /n/ sesine dönüşmesi hadisesi Sagay Türkçesinde de bazı kelimelerde görülmektedir. Örneğin: yagmur > nañmur (yağmur), yeñ > neñ (yen), yelke > nelke (ense), vs. (Habiçlanı, 1973:224).

Sonuç olarak, “nart” kelimesinin kökeni hakkındaki görüşlerden bizce en mantıklı olanı M. Habiç’in ortaya koyduğu görüştür. Hakikaten de Moğolcada “nert” (meşhur, ünlü, tanınmış, önemli) şeklinde bir kelime vardır (Luvsandendeve, 1957:287; Hacilayev, 1970:57). “Nart” kelimesinin kökeni hakkında daha iyi bir açıklama ortaya konulana kadar, Moğolcadaki “nert” kelimesinin Karaçay-Malkar Türkçesi ile Kafkas dillerinde kullanılan “nart” kelimesine kaynaklık ettiğini söyleyebiliriz.

Nart Kahramanları

Karaçay-Malkar Nart destanlarının merkezinde olaylar ve kahramanlar vardır. Kahramanların hayat tarzları, yaşadıkları yurtlar ve tabiatla ilgili tasvirler birer ayrıntı olarak kalmaktadır. Destanlarda Nart kahramanlarının yiğitlikleri, düşmanlarına karşı yaptıkları mücadeleler, çirkin ve insanüstü dev yaratıklarla yaptıkları savaşlar anlatılır. Nart kahramanları daha çok yiğitlik ve dinamizm yönünden karakterize edilmektedir. Onların savaş tutkuları, cesaretleri, halkı birtakım canavar ve devlere karşı korumaları; halkın hayatını kolaylaştırmak için gösterdikleri çabalar ve buldukları pratik çözümler Nart kahramanlarının en belirgin özellikleridir. Olağanüstü özelliklerle kuşatılan Nart kahramanları yiğitliğin, cesurluğun ve mertliğin sembolüdürler. Onlar korkunun ne olduğunu bilmezler ve hatta ölümden bile korkmazlar. Ayrıca, Nart kahramanlarının her birinin kendine has özellikleri de vardır. Yani bu kahramanlar “tip” değil, hepsi farklı birer “karakter”dir (Adiloğlu, 1993:7-9).

Karaçay-Malkar Türkleri destanlarda anlatılan Nart kahramanlarının gerçekten yaşadıklarına inanırlar ve onları kendi ataları olarak kabul ederler. Bunun için “atasözü” kelimesi yerine “nart-söz” kelimesini kullanırlar.

Karaçay-Malkar Türkleri destanlarda adı geçen Nart kahramanlarına büyük saygı duyarlar ve onlar için birtakım törenler yaparlardı. Çegem bölgesinde eskiden El-Tübü köyü sakinleri bir çocuk doğduğu zaman, “Nart-Taş” adı verilen büyük kayalığın yanında, doğan çocuk için kurban keserler ve yeni doğan çocuğu adı

geçen kayalığın tepesinden dökülen suda yıkarlardı. Daha sonra doğan çocuk eğer erkek ise şöyle bir dilekte bulunurlardı:

Nart Debet gibi demirci ol
Nart Şavay gibi yiğit ol
Nart Sosuruk gibi meşale ol
Halkına tatlı, hoş gönüllü ol.

Çocuk eğer kız ise onun için yapılan dilek şöyleydi:

Satanay gibi dolunay ol
Etrafın hep düğün-dernek olsun
Adın olsun yer tanrısından bereket
Eksilmesin köyünden, evinden bereket. (Haciyeva, 1988:10).

Nart Kahramanları

Karaçay-Malkar Nart destanlarına göre, Nart kahramanlarının yaşadıkları yerler Koban vadisi dolaylarıdır. Ancak Nartların seferlere çıktığı ve savaştıkları yerler İtil (Volga) ırmağına kadar uzanmaktadır. Karaçay-Malkar Nart destanlarında anlatılan kahramanların adlarının bir kısmı şöyledir: Debet, Satanay, Özümek, Sosuruk, Alavgan, Şavay, Sibilçi, Batraz, Şırdan, Cönger, Raçıkav, Gilastırhan, Sozuk, Bolat Himiç, Açemez, Hubun, Bödene, Çüyerti, Bora Batır vs. Karaçay-Malkar Nart destanlarında anlatılan Nart kahramanlarının sayısı oldukça fazladır. Şimdi bunların içinde destanlardaki konumları bakımından en önemli olanlarını kısaca anlatmaya çalışalım.

Debet ~ Devet

Karaçay-Malkar Nart destanlarında Debet'in, Gök ile Yer'in oğlu olduğu anlatılır. Tanrılar ilk olarak Debet'i yaratmışlardır, diğer Nart kahramanları Debet'ten türemişlerdir. Debet'in kalbi ve kanı ateşten yaratılmıştır. Debet sadece ilk Nart değil, aynı zamanda Nartların hem ilk demircisi, hem de ilk öğretmenidir. Tanrılar, Debet'i Elbruz dağının eteklerinde yaratmışlardır. Debet, demir madenini ve demirden çelik yapmasını burada öğrenmiştir. Debet, demirin ve diğer madenlerin dilini bilmekte, kızgın demiri çıplak elleriyle döverek kolayca işleyebilmektedir. Bundan başka, kuşlarla ve diğer yabani hayvanlarla konuşabilme yeteneğine sahiptir. Kılıç, balta, mızrak, ok gibi silahları, silah işlemeyen zırhları ve at nalını ilk defa Debet yapmıştır. Eğer, Debet'in yaptığı silahlar olmasaydı Nartlar düşmanlarına karşı zaferler kazanamayacaklardı. Debet'in yaptığı silahlar meteor (göktaşı) alaşımıdır. Bu yüzden Nartların kılıçları çok sağlamdır ve değdiği yeri kağıt gibi kesmektedirler. Karaçay-Malkar Nart destanlarında, Debet'in ölmediği, gökte yaşadığı ve orada

demircilik yaptığı anlatılır. Nart ülkesinde yapılacak bir iş kalmadığından, Debet kendisine demirden kanatlı bir araba yaparak gökyüzüne göçer ve orada demircilik sanatına devam eder. Yıldızlar, Debet'in örsünden sıçrayan kıvılcımlardan oluşmuştur. Geceleyin gökyüzünde bir yıldızın kaydığını görürseniz bilin ki bu kayan yıldızlar Debet'in gökyüzündeki atölyesinde demir döverken çıkardığı kıvılcımlardır.

Nartların demircisi Debet hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. M. Habiç, bu kahramanın adıyla ilgili değişik varyantlar toplamış ve bunları etimolojik açıdan incelemiştir. "Debet" kelimesinin varyantları: "Tavas", "Davat", "Devet", "Debet" şeklindedir. M. Habiç bunlardan "Tavas" ve "Devet" kelimelerini esas almıştır. M. Habiç, "Tavas" kelimesini, "tav" (dağ) + "As" (As kavmi) şeklinde; "Devet" kelimesini ise "dev" (dev-kuvvetli) + "et" (çokluk eki) şeklinde açıklamıştır (Habiçlanı, 1973:220).

İsmail Mızı, Karaçay-Malkar Türklerinde "Debo" adının çok kullanıldığını bunun da "Debet" kelimesiyle bir ilgisi olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, "Debo" kelimesi eski Türk kavimlerinden biri olan "Tobolar"ın (Tobalar~Topalar) adından miras kalmıştır. İ. Mızı'ya göre "Debo" kelimesi ile çokluk veya soy bildiren "et" ekinin birleşmesiyle de ortaya "Debet" kelimesi çıkmıştır (Miziyev, 1991:161). İ. Mızı bunun dışında "Debet" kelimesi ile İskitlerin aile-ev-ocak tanrıçası "Tabiti" arasındaki kelime benzerliğe dikkat çekmekte, bu iki kelime arasında bir ilişkinin olabileceğini söylemektedir (Mızıulu, 1993:28).

Mahti Curtubay ise "Debet" kelimesini "dıp~tıp" (ateş~ateşli) + "bet" (yüz) şeklinde iki ayrı kelimenin birleşmesinden meydana geldiğini bunun da "güneş" anlamına geldiğini söylemektedir. M. Curtubay'a göre, Karaçay-Malkar Türkleri eskiden güneşe "Dıpbet" diyorlarmış ve bu kelime daha sonra Nartların demircisi Debet'in adı olmuştur (Curtubayev, 1991:157).

Yukarıda aktarılan "Debet" kelimesiyle ilgili görüşlerin hepsi şekil ve anlam bakımından yetersizdir. Ben bundan önceki çalışmalarında, demircilik sanatıyla meşhur Davut peygamberin Karaçay-Malkar Nart destanlarına demirci Debet olarak girdiğini ve Davut peygamber ile demirci Debet arasındaki benzerlikleri ilk defa ortaya koymuştum (Adiloğlu, 1997:589; Appa, 1998/16:25-27; Appa, 1999/17:38-39).

Davut peygamberle ilgili rivayetlerde, bir kral olmakla birlikte onun aynı zamanda usta bir demirci olduğu anlatılır. Davut peygamberin adı Kuran-ı Kerim'de 16 kere geçer. Peygamberliği dışında kendisine has bazı özelliklerinin dile getirildiği bu ayetlerden

ayrı olarak, sahih hadislerde de “Davut” adından çokça bahsedilir (Bursalı, 1991:18-67; Aydemir, 1996:151-185). Davut peygamberin demircilik sanatı ve diğer vasıfları Kuran-ı Kerim’de şöyle anlatılmaktadır: “Allah ona (Davut’a) hükümdarlık ve hikmet verdi, dilediği ilimlerden ona öğretti” (Bakara-251). “Ona (Davut’a), sizi savaşta korumak için zırh yapma sanatını öğrettik, artık şükreder misin?” (Enbiya-80). “Ona (Davut’a) demiri de yumuşattık. Uzun zırhlar yap, onları dokumada intizamı gözet diye buyurduk” (Sebe-10-11); (Bursalı, 1991:18-67). İslami rivayetlerde, Davut peygamberin demiri ateşte kızdırmadan, demiri dövmek için örse, çekice ve balyoza muhtaç olmadan çıplak elleriyle demiri hamur gibi eğip büktüğü ve demire dilediği gibi şekil verdiği anlatılır. Aynı rivayetlere göre, Davut peygamberin dağlarla, taşlarla ve kuşlarla konuşabilme yeteneği de vardır. Kendisinden sonra kral ve peygamber olan Hz. Süleyman’ın da babası olan Davut peygamberin 19 oğlu olmuştur (Bursalı, 1991:18-67).

Karaçay-Malkar Nart destanlarının demircisi “Debet” ya da “Devet” isminin kökeni “Davut” isminden gelmektedir. Debet, aynı Davut peygamber gibi çıplak elleriyle kor halindeki demiri eğip bükebilmekte, ona dilediği şekli verebilmektedir. Yine, Davut peygamber gibi ateşin, taşların ve kuşların dilini de bilmektedir. Davut peygamber ile demirci Debet arasındaki bu benzerliklerin dışında başka bir benzerlik de her ikisinin de 19 oğlu olmasıdır. Ayrıca, Davut peygamber ve demircilik sanatı Kırgız, Kazak ve Tarancı Türklerinin sözlü edebiyat ürünlerine de girmiştir. Davut peygamber, Orta Asya Türk boylarında demirciliğin piri olarak kabul edilir (İnan, 1995:121-123-133-141).

Bilindiği üzere M.S. 7-10. yüzyıllar arasında Kafkasya coğrafyasının hakimi olan Hazar Türkleri Musevilik inancına sahip idiler. Musevilik inancında Davut peygamber bir kahramandır. Hazar Kağanlığının dağılmasından sonra Hazar Türk kabileleri Kafkasya’da yaşayan halklar arasına karışmışlardır. Hazar kökenli bu kabileler beraberlerinde getirdikleri kültür unsurlarını Kafkas halklarına taşımışlardır. Karaçay-Malkar Nart destanlarındaki Demirci Debet ile Davut peygamber arasındaki benzerliklerin bir tesadüf olması imkansızdır. Eldeki verilerden Davut peygamberin Karaçay-Malkar Nart destanlarında birtakım değişikliklere uğrayarak Nartların demircisi Debet kimliğine büründüğü çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Alavgan

Karaçay-Malkar Nart destanlarında, Alavgan’ın dev gibi iri yapılı ve çok kuvvetli olduğu anlatılır. Alavgan çok sayıda “emegen” (dev) öldürmüştür. Ayrıca devlerin kazanını çalıp Nartlara getirmiştir.

Bu kazanın içine kırk tane öküzün eti sığmaktadır. Alavgan, Nartların demircisi Debet'in on dokuz oğlundan en büyük olanıdır. Debet, Alavgan dışında, oğullarının hepsini evlendirmiştir. Alavgan, dev gibi iri yapılı biri olduğundan ona Nartlardan uygun bir eş bulunamamıştır. Alavgan bu yüzden "emegen" (dev) kadınlardan biriyle evlenmek zorunda kalmıştır.

Bir başka yazımda ilk defa, Karaçay-Malkar Nart destanlarındaki demirci Debet'in başlangıçtaki adının "Alogan" veya "Al-Ogan" şeklinde olduğunu ve daha sonra Hazar-Musevi kültürünün etkisiyle demircilik sanatıyla meşhur Davut peygamberin adının "Debet" şeklinde değişerek Karaçay-Malkar Nart destanlarına kaynaklık ettiğini, "Alogan" adının ise tamamen unutulmayarak Karaçay-Malkar Nart destanlarında "Alavgan" adıyla Debet'in en büyük oğlu olarak yaşamaya devam ettiğini söylemiştim (Adiloğlu, 2001:29-32).

Oset Nart destanlarının demircisinin adı "Kurdalagon"dur. G. Dumezil, "Kurdalagon" adının "kurd" (eski Osetçe demirci) sözü ile "Alag" (bir Nart sülalesi) sözünün birleşmesinden meydana gelmiş olabileceğini söylemektedir (Dumezil, 2000:63). V.İ. Abayev bu kelimenin ilk halinin "Kurdalavargon" şeklinde olduğunu söylemekte ve bu kelimeyi; "kurd" (eski Osetçe demirci) + ala (Alan kavmi) + varg (eski Osetçe kurt) + on (Osetçe oğul, soy bildiren ek) şeklinde açıklamaktadır. V.İ. Abayev bu hecelemeden "Alanların kurt soyundan olan demircisi" şeklinde bir anlam çıkarmaktadır. Mahti Curtubay ise, V.İ. Abayev'in bu açıklamasına karşı çıkararak öncelikle eski Osetçedeki "varg" (kurt) sözünün aslında Moğolca "barak" (köpek) sözünden kaynaklandığını, öte yandan Osetçede "kurd" (demirci) şeklinde bir kelimenin olmadığını ve bunun da Türkçe "kurt" kelimesinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. M. Curtubay'a göre, Oset Nart destanlarındaki "Kurdalagon"un adı, Karaçay-Malkar Nart destanlarındaki "Alavgan"ın adından kaynaklanmaktadır. Ona göre, "Alavgan" adı, Oset Nart destanlarına "Kurd-Alagon" (Kurt soylu Alagon < Alavgan) şeklinde geçmiştir. M. Curtubay, "Alavgan" adının kökenini; "al" (ön, önce, ilk) + avgan (aşan, devrilen) şeklinde açıklamakta, bundan da "ilk oğlan" şeklinde bir anlam çıkarmaktadır. Karaçay-Malkar Türkçesinde "av-" fiili "aşmak, düşmek, devrilmek" anlamlarına gelir. M. Curtubay herhalde burada "avgan" kelimesini "gelen" anlamında düşünmekte ve bundan da "ilk gelen", "ilk doğan", "ilk oğlan" şeklinde bir anlam çıkarmaktadır. Bu açıklamasını da Alavgan'ın demirci Debet'in ilk oğlu olmasıyla desteklemektedir (Curtubayev, 1991:158-159).

Gerek İslam öncesi, gerekse İslam sonrası Türklerin kültüründe bugüne kadar yaşayan halk inanışlarından biri de "Al-

Ruhu” veya “Albastı”dır. Karakter ve seciye itibariyle, bütün Türk boylarının halk inanışlarına göre “Al-Ruhu” genellikle loğusa kadınlara musallat olan kötü bir ruhtur. Fakat, Al-Ruhu tarih öncesi devirlerde Türklerin kültüründe kötü bir ruh değil, tam tersine güçlü ve koruyucu tanrılardan biri idi. Fakat daha sonraları Al-Ruhu, Türk kültüründe kötü bir ruh olarak tasavvur edilmiştir. Bununla birlikte tarihi devirlerde, Al-Ruhu’nun koruyucu ve iyi bir ruh olduğunu bildiren işaretler de yok değildir. Örneğin, Uranha-Tuba Türklerinin şaman dualarında Al-Ruhu koruyucu ve iyi bir ruh olarak telakki edilir. Yakut Türklerinde aile ocağı ateşine “Al-Ot” denir. Altay ve Kırgız Türklerinde “alka-” kelimesi “takdis etmek” anlamına gelir. Bütün Türk boylarında “alkış~algış” kelimesi “dua, takdis, dilek, tebrik” anlamlarında kullanılan bir kelimedir. “Alas” veya “alazlama” tabiri, eski Türk kültüründeki “ateşle ruhu kötülüklerden arındırma” ayinidir. “Al” sözünün “ateş” kültüyle alakalı olması bilhassa bu ruhun eski zamanlarda koruyucu ve iyi bir ruh olduğunu göstermekte, hatta bu Al-Ruhu’nun tarih öncesinde eski Türk kültüründe “ateş-tanrısı” olduğunu ortaya koymaktadır. Al-Ruhu ve Al sözünün kökenini ise Sumer kültüründe aramak gerekmektedir. Eski Türklerin ateş tanrısı “Al” ile Sumerlerin ateş tanrısı “Al” veya “Alu”nun bir olduğuna şüphe yoktur (İnan, 1987:259, 261, 263-266).

Tarih öncesinin derin karanlıklarında kaybolmayarak, önce ateş tanrısı “Al” şeklinde ve daha sonra da kötü bir ruh şeklinde tasavvur edilerek “Al-Ruhu” şeklinde eski Türk kültüründe yer bulan Sumerlerin ateş tanrısı “Al”ın adı şüphesiz ki Karaçay-Malkar ve Oset Nart destanlarındaki “Alavgan” ve “Kurdalagon” adlarına da kaynaklık etmiştir. “Alavgan” kelimesini: “al” (ateş) + “awgan < ogan” (tanrı), yani “Ateş Tanrısı” şeklinde; “Kurdalagon” kelimesini de: “kurd < kurç” (demir-çelik) + “al” (ateş) + “agon < ogan” (tanrı), yani “Demirci-Ateş Tanrısı” şeklindeki tahlil, yukarıda ileri sürülen görüşlerin hepsinden daha mantıklı ve isabetlidir.

Satanay ~ Satanay Biyçe

Satanay’ın babası Güneş, annesi de Ay’dır. Satanay doğduktan kısa bir süre sonra Deniz Tanrısı onu alıp kaçırır ve bir adaya götürür. Satanay yıllarca bu adada mahsur kalır. Deniz Tanrısı oynaması için Satanay’a denizden çıkardığı yakut, elmas, mercan gibi değerli taşlar verir. Satanay bunların içinde en çok mercan taşlarını sever. Bu yüzden de Deniz Tanrısı ona “Satanay” adını verir. Satanay aradan uzun yıllar geçtikten sonra bir yolunu bulup adadan kaçmayı başarır. Günlerce ormanlarda, dağlarda dolaştıktan sonra Nartların ülkesine gelir ve burada Nartların lideri Özümek’le evlenir. Karaçay-Malkar Nart destanlarının kadın kahramanı olan Satanay güzelliğin ve bilgeliğin sembolüdür. Satanay birtakım doğa üstü

güçlere sahiptir. Satanay'ın sihir yapma gücü ve olacakları önceden sezme yeteneği vardır. Nartları perde arkasından yöneten Satanay'dır. Satanay'a danışmadan Nartlar hiçbir işe kalkışmazlar. Satanay, Nart kadınlarına yünden çuha yapmasını, elbise dikmesini, ekmek pişirmesini, boza yapmasını, süttten peynir ve yoğurt yapmasını öğretmiştir (Appa, 1993/6:17-22).

Satanay kelimesinin etimolojisi hakkında bazı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan birkaçı şöyledir; Çerkes araştırmacılara göre "Setenay" veya "Sataney" kelimesi Adige (Çerkes) dilindeki "se" (bıçak, kılıç) kelimesi ile "tın" (vermek) fiilinin birleşmesinden meydana gelmiştir ve bu kelime "bıçak~kılıç veren" anlamına gelmektedir (Özbay, 1990:18). M. Habiç'e göre "Satanay" kelimesi Sogdca kökenli "şad" (yüksek rütbeli asker) ve Türkçe "anay" (anne) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir (Habiçlanı, 1973:226). U. Bayramuk ise "Satanay" kelimesinin "sata" (mercan) ve "anay" (anne) kelimelerinin birleşmesinden meydana geldiğini ileri sürmüştür (Bayramuklanı, 1982:255). Bunlardan başka "Satanay" kelimesinin "sat" (kutsal) + "anay" (anne) veyahut "satan" (çok güzel) + "ay" (Ay) kelimelerinin birleşmesinden meydana geldiğini ileri sürenler de olmuştur (Laypanov-Miziyev, 1983:66).

G. Dumezil, yukarıdaki görüşlerden farklı olarak, Kafkas Nart destanlarındaki "Satanay" ile Alan kralının güzel kızı "Satinik" in birbirleriyle ilişkili olduğunu söylemekte, hatta bu ikisinin aynı kişiler olduğunu ileri sürmektedir (Dumezil, 1965:170). Alanlar ile Ermeniler arasında geçen bir savaşta, Alan kralının oğlu Ermeniler tarafından esir alınmış, taraflar arasındaki uzun görüşmelerden sonra, Ermeni kralı Artaşes ile Alan kralının güzel kızı Satinik'in evlenmesiyle taraflar arasında barış yapılmıştır (Kırzioğlu, 1992:38-39).

Tarihte gerçekten yaşamış kişilerin birtakım değişikliklere uğrayarak destan ve efsanelere girmesi mümkündür. G. Dumezil'in Nart destanlarındaki "Satanay" adlı kadın kahraman ile Alan kralının kızı "Satinik" arasında bir bağlantı kurması göz ardı edilmeyecek bir fikirdir.

Bana göre "Satanay" kelimesinin "şeytan" (veye "şeytanî") kelimesiyle bir alakası vardır. Karaçay-Malkar Nart destanlarındaki "Satanay" ile Oset Nart destanlarındaki "Satana" veya "Şatana"nın birtakım sihir güçlerine sahip olduğu, gaipten ve gelecekte haber verdiği bolca işlenmektedir. Hatta, Karaçay-Malkar Nart destanlarında "Satanay" ismi birçok yerde "Bilgiç Satanay" (Kâhin Satanay), Kurtha Satanay" ve "Obur Satanay" (Büyücü Satanay) şeklinde geçmektedir. Bilindiği gibi büyücülük, kâhinlik vb. gibi işler eski toplumlarda "şeytan işi" olarak kabul edilirdi. Büyük bir

ihtimalle, toplum tarafından sevmekle birlikte büyücülük, kâhinlik gibi “şeytani” işlerde uğraştığından dolayı kendisinden korkulan, çekinilen bir kadın bir şekilde Nart destanlarına girmiştir. Belki bu kadın, gerçekte başka bir ismi olan fakat büyücülük ve kâhinlik gibi birtakım “şeytani” işlerle uğraştığından dolayı “Satinik” (< Satanik) adıyla anılan Alan kralının güzel kızı olabilir.

Örüzmek

Karaçay-Malkar Nart destanlarında, Örüzmek, Nart kahramanları içinde akıllı ve ağır başlı kişiliğiyle anlatılır. Bütün Nart kahramanları onu örnek alırlar. Örüzmek, Nart kahramanlarının lideri ve Satanay'ın kocasıdır. Destanlarda Örüzmek'in anlatıldığı en meşhur bölüm, Örüzmek'in Nartları haraca bağlayan ve Nartların ülkesine yağmur yağmasını engelleyen “Kına Sakallı Kızıl Fuk”u öldürüp Nartları özgürlüğe kavuşturduğu bölümdür. Örüzmek'in doğuş motifi kısaca şöyledir; Nartların demircisi Debet günlerden bir gün dağlarda demir madeni ararken gökten bir meteorun düştüğünü görür. Debet, meteorun düştüğü yere gider. Meteorun düştüğü yerde derin bir çukur, çukurun içinde de küçük bir çocuk görür. Çocuk çukurun içinde dişi bir kurdu yakalamış ve onun sütünü emmektedir. Daha sonra, Debet bu çocuğu alıp Nartların ülkesine götürür. Örüzmek'in dişi bir kurdun sütüyle beslenmesi motifi, Karaçay-Malkar Nart destanlarındaki eski Türk mitolojisinin izlerini yansıtmaktadır.

Karaçay-Malkar Nart destanlarındaki Örüzmek'in adı; Oset Nart destanlarında “Urizmeg”, “Urızmag”, “Orazmag”, “Werizmeg”, “Wrıjmeg” ve “Vurıjmeg” şeklinde; Adige (Çerkes) Nart destanlarında ise “Osirmeg”, “Osirmes”, “Wazermes”, “Wazırmes” ve “Wertzemec” şeklinde geçmektedir (Noghumuka, 1974:53; Mijayev, 1988:5, 17; Abayev vd., 1999:151; Dumezil, 2000:74). M. Habiç, Karaçay-Malkar Nart destanlarındaki “Örüzmek” adını: “örüz” (ırmak) + “mek < bek” (bey, prens) şeklinde iki ayrı kelimenin birleşmesinden meydana geldiğini ileri sürmekte bunun da “ırmağın beyi, ırmağın sahibi, ırmağın efendisi” anlamına geldiğini söylemektedir (Habiçlanı, 1973:219). G. Dumezil ise Oset varyantındaki “Urizmeg” kelimesini “varaza” (erkek domuz) kelimesiyle ilişkilendirmiştir. Fakat bundan başka bir açıklama yapmamış ve kendisi de bu görüşün pek mantıklı olmadığını düşünmüş olacak ki etimolojisinin yanına bir soru işareti düşmüştür (Dumezil, 2000:74).

M. Habiç ve G. Dumezil'in ileri sürdüğü görüşlerin yetersiz olduğu açıktır. Kafkas Nart destanlarındaki “Örüzmek”, “Urizmeg”, “Osirmeg” vs. adlı kahramanın adı tamamen Türkçe bir kelime olup, Dede Korkut destanlarındaki “Kazan oğlu Oruz Bek”ten ibarettir (Adiloğlu, 1993/4:7-10; Appa, 1993/6:17-22). Dede Korkut

destanlarının, Kafkas Nart destanları üzerindeki etkisi kimseyi şaşırtmamalıdır. Hatta, Dede Korkut'un mezarının Kazakistan'da (Kızılorda vilayetinde), Türkmenistan'da, Azerbaycan'da ve Türkiye'de (Bayburt'ta) olduğuna dair efsaneler dışında bir de Kafkasya'da olduğuna dair inanışlar ve ciddi tarihi bilgiler vardır. 1638 yılında Dağıstan'da Derbent şehrinin batısındaki bir tepede Dede Korkut türbesi olduğunu söyleyen Adam Olearius ünlü seyahatnamesinde şöyle söylemektedir: "Eskiden burada Okus (Oğuz) milletinden Kasan (Kazan) adlı bir hükümdar yaşamış. Bu hükümdar, Lezgi denilen Dağıstan Tatarlarıyla korkunç savaşlar yaparken, tepe üzerindeki türbede yatan İmam Korkut kopuz çalarak Kasan (Kazan) adlı hükümdarı coşturup Lezgiler aleyhine savaşa kışkırtmış." A. Olearius'tan on yıl sonra Derbent'te bulunan Evliya Çelebi'nin notlarında Dede Korkut'tan şöyle bahsedilmektedir: "Ziyaretgâh-ı Dede Korkut ulu sultandır. Şirvanlılar bu sultana (veliye) yürekten bağlıdırlar." (Kırzioğlu, 1972:214).

M. Fahrettin Kırzioğlu "Oruz" kelimesinin, Türkçe "örs" (demirci örsü) kelimesinden kaynaklandığını söylemektedir (Kırzioğlu, 1972:187, 199). N.A. Baskakov ise, Türkçedeki "orus" kelimesini ilk olarak, "Türk-Rus melezlerine verilen ad" veya "Rus hayat tarzı yaşayan Türk soylularına verilen ad" şeklinde açıklamakta, ikinci olarak da, Kıpçak Türkçesinde savaş, saldırı anlamına gelen "urus~urus" (vuruşmak) kelimesinden de kaynaklanmış olabileceğini, bunun da "kavgacı" veya "savaşçı" anlamına geldiğini söylemektedir (Baskakov, 1997:152).

N.A. Baskakov gibi, ben de, "Oruz" ve "Örüz" kelimelerinin "Orus" (Rus) kelimesinden kaynaklandığını düşünüyordum. Bilindiği gibi Türkçede kelime başında /r/ sesi bulunmaz. Başka dillerden girmiş /r/ sesiyle başlayan kelimeler ise bir ünlü önses almışlardır. Bu kelimelerden biri de "Orus" (< Rus) kelimesidir. Özellikle Doğu Türkçesinde "Rus" kelimesi "Orus" veya "Urus" şeklinde söylenmektedir. Ayrıca, Türklerde eskiden "Orus" kelimesi, "Rus'a benzeyen" veya "Rus gibi" anlamında bir özel ad olarak oldukça yaygın şekilde kullanılmıştır. Doğu Türklerinde bu ad günümüzde de Orusbiy, Oruzbek, Orazbek, Orazbay, Orazhan, Orushan vs. şeklinde oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. "Orus" adının "Rus" sözüyle ilişkisini çok güzel açıklayan bir Malkar rivayeti vardır. Bu rivayete göre, Malkar'da Bızıngı vadisinde yaşayan Bashanuk adlı bir prensin bir oğlu olmuş. Bashanuk'un dedesi veya yaşlı akrabalarından biri yeni doğan çocuğu görmeye geldiğinde, çocuğun saçlarının sarı, gözlerinin de mavi olduğunu görünce: "Bu çocuk aynı Rus prenslerine benziyor" demiş ve böylece Bashanuk'un oğluna "Orusbiy" (Rus prensi) adı konulmuştur. Malkarlıların köklü Orusbiy

sülalesi işte bu çocuğun soyundan gelmektedir. (Musukayev, 1976:97; Musukayev, 2001:28).

Ancak, tarihte daha “Rus” kelimesi ve “Rus” adında bir millet yok iken, eski Türk destanlarında “Oruz” adının geçmesi, bu kelimenin kökeninin çok daha eskilere dayandığını ortaya koymaktadır. Örneğin, efsanevi Saka hükümdarı Alp Tonga’nın oğlu “Alp Arız” veya “Oruz Han” ile Oğuz Han destanının Uygur varyantındaki Oğuz Han’ın sol kanat komutanı Urum Kağan’ın kardeşi “Uruz Bek” ve M.Ö. 66 yıllarında Alazon ırmağı ile Hazar denizi arasındaki yerlerin, yani Kafkasya’nın hakimi ve Partların (Saka-Arşaklıların) da müttefiki olan, Saka soyundan Albanlar hükümdarı “Oroiz’in adları bu fikri yeterince desteklemektedir (Kırzioğlu, 1972:198-199). Bu tarihi şahısların adları destanlara daha sonradan girmemiş ise, ki Alban hükümdarı Oroiz’in adının M.Ö. 66 yılında tarih kayıtlarındaki tespiti bunu teyit etmektedir, “Rus” kelimesi ile “Oruz” kelimesi arasında bir ilişki olmadığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü, Rus kelimesi ve Rus etnik kavim adı tarihte ancak M.S. VIII. yüzyıldan sonra ortaya çıkmıştır.

Bence tarihte ve destanlardaki bütün “Oruz” (ve diğer varyantları) adlarının kökeni, Saka hükümdarı Alp Tonga’nın oğlu (veya kardeşi) Alp Arız’a dayanmaktadır. Sakaların Hazar denizini kuzeyden ve güneyden dolaşarak Kafkasya ve Dağıstan’daki Derbent (Demirkapı) şehrinin fethi Alp Tonga oğlu Alp Arız tarafından gerçekleştirilmiştir (Togan, 1981:108). Neticede, Alp Arız’ın Kafkasya’daki savaşları ve buna bağlı diğer tarihi olayların, Kafkas Nart destanları ve Dede Korkut destanlarında iz bırakmaması mümkün değildir. Hatta, Dede Korkut destanlarında anlatılan mekanın Kafkasya ve Kuzey Azerbaycan coğrafyası olması da bu fikre uygundur.

Bana göre, Türk kültüründeki “Oruz” adının kökeni, Saka hükümdarı Alp Tonga’nın oğlu Alp Arız’a dayanmakta fakat bu “Arız” adı da Yunan mitolojisindeki “Ares”ten kaynaklanmaktadır. Zeus ile Hera’nın oğlu Ares, eski Yunan mitolojisinde en büyük savaş tanrısı olarak anlatılır. Ares aynı zamanda kıyımdan ve kan dökmekten hoşlanan, savaşçı düşünce tarzının temsilcisidir. Savaş tanrısı Ares, zırhlı, miğferli, kalkan, mızrak ve kılıçla donanmış olarak tam bir savaşçı görünümünde tasvir edilir (Grimal, 1997:84).

Herodotos, Sakaların (İskitlerin) Papaaios, Tabiti, Api, Oitosyros, Argimpasa, Thagimasadas gibi belli başlı tanrıları hakkında bilgi verirken, Sakaların savaş tanrısı “Ares”in dışında heykel, sunak, tapınak kurma geleneklerinin olmadığını, kurban ve diğer dini törenlerin yalnız Ares için yapıldığını söylemektedir (Herodotos, 1991:208-209). Herodotos’un anlattıklarından, Sakaların en çok

önem verdikleri tanrının eski Yunan'daki savaş tanrısı Ares olduğu anlaşılmaktadır. Fakat burada dikkat çeken önemli nokta, Herodotos, Sakaların tanrılarında bahsederken bunların adlarını da Saka dilinde verdiği halde, savaş tanrısı Ares'in Saka dilindeki adını vermemiştir. Herodotos, Sakaların savaş tanrısından bahsederken, doğrudan "Ares" adını kullanmaktadır. Buradan da, Sakaların eski Yunan kültürünün etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Yani, Saka ve daha sonraki Türk kültüründeki "Arız" adının kaynağı, Saka veya eski Türk kültüründen değil, eski Yunan mitolojisindeki savaş tanrısı "Ares"ten gelmektedir. Sakaların, savaş tanrısı Ares'e bu kadar önem vermesi dolayısıyla da Sakalarda birtakım soylu kişilerin "Ares" (> Arız) adını kullanmaları mantıklı görünmektedir. Bunun en güzel örneği de Saka hükümdarı Alp Tonga'nın oğlu Alp Arız'ın adıdır.

Sosuruk ~ Sosurka

Karaçay-Malkar Nart destanlarında zeki ve kurnaz biri olarak anlatılan Nart Sosuruk (veya Sosurka), Nartların amansız düşmanı olan devleri bilek gücüyle değil, kıvrak zekasıyla yenmektedir. Nart Sosuruk'un doğuşu kısaca şöyledir; Nartların çobanı Sozuk bir gün İdil ırmağı kenarında koyunlarını otlatırken, güzelliği dillere destan olan Satanay-Biyçe'yi görür. Satanay-Biyçe'yi o kadar çok beğenip arzular ki, Sozuk'un ersuyu fişkirip, ırmağın kıyısında Satanay-Biyçe'nin üzerine oturduğu granit kaya parçasına değer. Sozuk, Satanay-Biyçe'ye granit kayayı yanında götürmesini söyler. Satanay-Biyçe'nin evine alıp götürdüğü granit kaya büyümeye başlar. Belli bir zaman sonra granit kaya kendi kendine bir yumurta gibi kırılır ve içinden kor halinde bir bebek çıkar. Satanay-Biyçe hemen Nartların demirci Debet'i çağırır. Debet, kor halindeki bebeği dizlerinden bir kıskaçla tutup suya batırır. Böylece bebeğin vücudu çelikleşmiş olur. Satanay-Biyçe ve Debet, "Soslan-Taş"ın (granit kayası) içinden çıkan bu bebeğe "Sosuruk" adını verirler. Nart Sosuruk'un vücudu çelikten olduğu için ona hiçbir kesici ve delici silah işlemez. Ancak, Debet onu suya batırdığı sırada, vücudunun kıskaçla kapalı olan yerleri su ile temas etmediği için Sosuruk'un dizleri çelikleşmemiştir. Bu yüzden Sosuruk'un düşmanları onu dizlerinden yaralamak isterler (Adiloğlu, 1993/5:18-21).

Karaçay-Malkar Nart destanlarında "Nart Sosuruk bla Emegen" (Nart Sosuruk ile Dev) başlıklı bölümde, Sosuruk'un zekası ve kurnazlığıyla dev nasıl yendiği kısaca şöyle anlatılmaktadır:

"Günlerden bir gün Nart yiğitleri sefere çıkarlar. Yolculuk sırasında erzakları tükenir, ateşsiz kalırlar. Bunun üzerine Nart Sosuruk'u ateş bulması için görevlendirirler. Sosuruk ateş aramak için dolaşırken bir devin mağarasına gelir. Mağarada büyük bir ateş yanmaktadır. Sosuruk devin

ateşinden bir kor parçası alıp kaçmak üzereyken, kor parçasından sıçrayan bir kılcım devin gözüne gelir. Bunun üzerine dev uyanır ve Sosuruk'u kısıkrak yakalayverir. Dev ona Sosuruk'u tanıyıp tanımadığını sorar. Sosuruk kendisinin kim olduğunu deve söylemez fakat Sosuruk'u çok yakından tanıdığını, onun çok büyük bir yiğit olduğunu ve birtakım hünerlere sahip olduğunu söyler. Bunun üzerine dev heyecanla ona Sosuruk'un hünerlerinin neler olduğunu sorar, kendisinin de aynı hünerleri yapmak istediğini söyler. Sosuruk deve, Sosuruk'un birinci hünerinin, dağın tepesinden yuvarlanan büyük kayaları başıyla vurup dağın tepesine geri göndermek olduğunu söyler. Dev ben de aynısını yaparım diyerek Sosuruk'a dağın tepesine çıkmasını ve yukarıdan büyük kayalar yuvarlamasını söyler. Sosuruk dağın başından kayaları yuvarlamaya başlar. Dev çok kolay bir şekilde kayaları başıyla vurup geri gönderir. Sosuruk deve, Sosuruk'un ikinci hünerinin kızgın demirleri yutmak olduğunu söyler. Dev hemen ateşte demirleri kor haline gelene kadar kızdırarak yutar ve kendisine hiçbir şey olmaz. Sosuruk'un üçüncü ve son hünerinde dev göle girer ve gölün buz tutmasını bekler. Göl buz tuttuktan sonra Sosuruk deve gölden çıkmasını söyler. Dev bütün gücüyle uğraşır fakat bir türlü buzları kırıp gölden çıkamaz. Dev oyuna geldiğini ve bu kişinin Sosuruk olduğunu anlamıştır. Sosuruk devin başını kesmek için kılıcını devin boynuna vurur. Fakat devin boynu kesilmez. Dev, Sosuruk'a, başının ancak kendi kılıcıyla kesilebileceğini söyler. Bunun üzerine Sosuruk devi kendi kılıcıyla öldürür."

İlk olarak T.M. Hacıyeva'nın tespit ettiği üzere, meşhur Türkolog Wilhelm Radloff'un 19. yüzyılda Güney Sibirya Türklerinden derlemiş olduğu "Ak-Kübek" destanı ile yukarıda anlatılan "Nart Sosuruk ile Dev" destanı arasındaki büyük benzerlikler vardır. Aynen, Sosuruk ile dev arasında olduğu gibi, Ak-Kübek ve Salur Kazan kimin daha güçlü olduğunu anlamak için değişik hünerler gösterirler. En sonunda Ak-Kübek, buz tutan gölden çıkamayan Salur Kazan'ın başını keserek bu mücadeleden galip çıkar. Birbirlerinden oldukça uzak yurtlarda yaşayan Güney Sibirya Türkleri ile Karaçay-Malkar Türklerinin destanları arasındaki bu benzerlikler, her ikisinin de eski Türk mitolojisiyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Prof. Dr. B. Ögel'e göre, dış dünyaya hatta daha güneydeki Türk boylarının tesirlerine bile uzak olan Ak-Kübek destanı, Proto-Türk motifleri taşıyan mitolojik bir destandır (Aliyeva

vd., 1994:28; Ögel, 1995:10, 22, 35). Bunun dışında, Nart Sosuruk ile devin mücadelesini anlatan bu destanın benzerleri Oset ve Abhaz-Abazaların Nart destanlarında da yer almaktadır (Özbay, 1990:116-129; Abayev vd., 1999:241-249). Bunlar büyük ihtimalle Karaçay-Malkar Nart destanlarından geçmiş olmalıdır.

“Sosuruk” veya “Sosurka” kelimesinin kökeni hakkında görüşler şöyledir; Adige (Çerkes) Nart destanlarında bu kahramanın adı “Sosriko” ve “Sawsıruk” şeklinde geçmektedir. Buna göre Çerkes dilinde bu kelime; “se” (bıçak, kılıç) + “sır” veya “stır” (sıcak) + “w” veya “wo” (vurmak, ateş etmek) + “ko” (oğul, oğlu) kelimelerinin birleşmesinden “sıcak çocuk”, “ateş saçan”, “yakan erkek çocuk” anlamına gelmektedir (Özbay, 1990:14). Vladimir Meremkul’a göre, “Sosurka” kelimesi ile eski Mısırlıların tanrılarında “Osiris” arasında bir ilişki vardır (Özbay, 1990:98). M. Habiç ise bu kelimeyi Karaçay-Malkar Türkçesiyle açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre bu kelime “sos” (granit) ve “uruk” (soy, sop) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir (Habiçlanı, 1973:219-220). Fakat, Karaçay-Malkar Türkçesindeki “sos-taş” (granit) kelimesi, Sosuruk adlı kahramanın doğuş hikayesiyle bağlantılıdır. Yani “Sosuruk” adlı kahramanın adından atfen sonradan “granit” taşına “sos-taş” denilmiştir.

Çerkes Tarihçisi Şora B. Noghumuka ise, bir kayanın yarılmasından, kayanın içinden çıkan Sosurka ile anne karnı yarılarak bebek doğum tekniğine de adı verilen meşhur Roma İmparatoru “Sezar” arasında bir ilişki kurmaktadır. Ona göre Roma İmparatoru “Sezar”ın adı, Kafkas Nart destanlarına birtakım değişikliklere uğrayarak girmiştir (Noghumuka, 1974:60-61). Bana göre de, yukarıda ileri sürülen görüşlerden ziyade Ş.B. Noghumuka’nın görüşü daha isabetlidir.

Şavay ~ Karaşavay

Karaçay-Malkar Nart destanlarında, düşmanlarına hiçbir zaman yenilmeyen, güçlü ve çok cesur bir kahraman olarak anlatılan Şavay, Nart Alavgan’ın oğludur. Şavay’ın annesi ise bir emegen (dev) kadındır. Şavay’ın doğuşu kısaca şöyle anlatılır:

“Alavgan’ın emegen (dev) karısı iki ayda bir çocuk doğuruyormuş. Fakat bu çocukları doğurur doğuramaz ağzına atıp yiyormuş. Alavgan dertli bir şekilde Satanay’dan yardım istemiş. Satanay hemen bir plan yapmış. Emegen (dev) kadının doğum zamanı gelince onu evin çatısına çıkarmış bacanın üstüne oturup doğurmasını söylemiş. Emegen (dev) kadın doğurunca bebek bacanın altında, ocağın içinde hazır duran sepete düşmüş.”

Satanay hemen sepetin içindeki bebeği alıp Elbruz dağına götürmüş. Şavay burada Elbruz dağının buzullarını emerek büyümüş. Çocuk büyüyüp yiğit bir delikanlı olduktan sonra Satanay onu alıp Nart ülkesine getirir. Şavay yurduna döndükten sonra derhal emegen (dev) annesini öldürür ve böylece Nartları emegen (dev) kadının zulmünden kurtarmış olur. Şavay'ın babası Alavgan ise oğluna kavuştuğu için çok mutlu olur ve ona "Gemuda" isimli atı hediye eder."

T. M. Hacıyeva, Şavay'ın doğuşu ve çocukluğuyla ilgili bu motiflerin benzerinin Altay Türklerinin "Maaday-Kara" destanında da olduğunu söylemektedir (Aliyeva vd., 1994:19). U.S. Gagloyti, Şavay'ın doğuşu ve annesiyle ilgili motiflerin Adige (Çerkes), Oset, Çeçen-İnguş ve hatta Gürcü destanlarında da olduğunu, ancak bu motiflerin en açık şekilde Karaçay-Malkar Nart destanlarında anlatıldığını bu yüzden de bu motiflerin diğer Kafkas Nart destanlarına Karaçay-Malkar Türklerinden geçmiş olabileceğini söylemektedir (Gagloyti, 1977:110).

Şavay birtakım olağanüstü güçlere sahiptir. Örneğin istediği zaman sıcak havayı soğuk havaya ya da soğuk havayı sıcak havaya çevirebilmektedir. Bunun dışında, Şavay'ın kendisi ve atı Gemuda istediği zaman istediği kılığa girebilmektedir. "Şavay ile Gemuda" adlı destanda, Şavay, Nart kahramanları arasında düzenlenen bir müsabakaya yaşlı bir görünüşle ve eski püskü elbiseleriyle katılır. Şavay'ın atı Gemuda ise zayıf, cılız ve güçsüz bir at gibi görünmektedir. Halbuki Şavay bunu diğer Nart kahramanlarını yanıltmak için yapmıştır. Neticede müsabakayı Şavay ve atı Gemuda kazanır.

M.E. Talpa, Adige (Çerkes) Nart destanlarında savaşımlara eski elbiseler giyerek giden Şavay'ın neden eski elbiseler giydiği sorusunun cevapsız kaldığını ifade etmektedir. M.E. Talpa bu sorunun cevabının ancak Karaçay-Malkar Nart destanlarında verilebildiğini söylemektedir. Karaçay-Malkar Nart destanlarındaki Şavay, düşmanlarının karşısına yaşlı ve güçsüz bir adam görünümünde, eski püskü elbiseler giyerek çıkar. Çünkü, böylece gerçek gücünü düşmanlarından gizlemekte ve onları yanıltarak yenmektedir (Aliyeva vd., 1994:17).

Şavay'ın vücudu çok dayanıklıdır. Hiçbir şey onun bedenine zarar vermez. Örneğin "Üç Nart ile Üç Emegen" adlı destanda, emegenler (devler) Şavay'ı yakalayıp ateşin içinde atarlar. Fakat, Şavay'a hiçbir şey olmaz. Tam tersine, ateşin içinde Şavay'ın vücudu çelik gibi sertleşir.

Şavay'ın Gemuda isimli atı denizin derinliklerinden gelmiştir, kulaklarının arkasında balıklarınki gibi solungaçlar vardır. Bu yüzden denizin altında rahatça dolaşabilmektedir. Toynakları demir gibi sert, gözleri balık gibi parlaktır. Destanlarda anlatılanlara göre, Gemuda bir gün Elbruz dağının üstünden sıçrarken toynağı dağın tepesine değmiş ve böylece önceden tek başlı olan Elbruz dağının tepesi Gemuda'nın toynağının çarpmasıyla iki başlı olmuştur. Gemuda insanların dilinden anlamakta fakat yalnız Şavay ile konuşmaktadır. Karaçay-Malkar Nart destanlarında, Şavay ve atı Gemuda'nın, Elbruz dağının tepesindeki "ölümsüzlük suyu"ndan içtikleri ve bu yüzden her ikisinin de sonsuza kadar yaşayacakları anlatılır.

Kaynaklar

- Abayev, V.İ., Osetinskiy Epos, Moskova, 1978.
- Abayev, V.İ., Djusoyev, N.G., İvnev, R.A., Kaloyev, B.A., Nartlar-Asetin Halk Destanı, Çeviren: Kayhan Yükseler, YKY, İstanbul, 1999.
- Adiloğlu, Adilhan., "Karaçay-Malkar Nart Destanları", Karaçay-Malkar Dergisi, Sayı: 4, Ankara, 1993.
- Adiloğlu, Adilhan., "Nart Sosurka", Karaçay-Malkar Dergisi, Sayı: 5, Ankara, 1993.
- Adiloğlu, Adilhan., "Karaçay-Malkar Türklerinde Nart Destanları", Yeni Türkiye Dergisi-Türk Dünyası Özel Sayısı, Sayı: 15 (I. Cilt), Ankara, 1997.
- Adiloğlu, Adilhan., Kafkas Nart Destanlarında Sumer ve Saka İzleri, Bilge Dergisi, Sayı: 31, Ankara, 2001.
- Aliyeva, A.İ., Hacıyeva, T.M., Ortabayeva, R.A.K., vd., Nartla: Malkar-Karaçay Nart Epos ~ Nartı: Geroiçeskiy Epos Balkartsev i Karaçayevtsev, Moskova, 1994.
- Appa, Adilhan., "Nart Örüzmek ve Satanay Biyçe", Karaçay-Malkar Dergisi, Sayı: 6, Ankara, 1993.
- Appa, Adilhan., "Nartların Demircisi Debet-I", Birleşik Kafkasya Dergisi, Sayı: 16, Eskişehir, 1998.
- Appa, Adilhan., "Nartların Demircisi Debet-II", Birleşik Kafkasya Dergisi, Sayı: 17, Eskişehir, 1999.
- Aydemir, Abdullah., İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.

- Balkarov, B.H., Adıgskie Elementı B Osetinskom Yazıke, Nalçık, 1965.
- Baskakov, N.A., Türk Kökenli Rus Soyadları, Çeviren: Mülazım Kazımoğlu, TDK Yayınları, Ankara, 1997.
- Bayramuklanı, Umar., “Karaçay Folklorunda Shurtuknu Tuvdukları”, Şorka, Çerkessk, 1982.
- Bayramukov, U. Z., “K Etimologii Slova Nart”, Problemi İstoriçeskoy Leksiki Karaçayevı-Balkarskogo i Nogayskogo Yazıkov, Çerkessk, 1993.
- Bayramukov, Umar., “Karaçay Folklorunda Nart Suhurtuk’un Torunları”, Çeviren: Adilhan Appa, Kırım Dergisi, Sayı: 23, Ankara, 1998.
- Bursalı, M. Necati., Peygamberler Tarihi-Hazret-i Davut Aleyhisselam, Ölçü Yayınları, İstanbul, 1991.
- Curtubayev, M.Ç., Drevniye Verovaniya Balkartsev i Karaçayevtsev, Nalçık, 1991.
- Direnkova, N.P., Şorskiy Folklor, Moskova, 1940.
- Dumezil, Georges., Le livre des heros. Legendes sur les Nartes, Paris, 1965.
- Dumezil, G., Osetinskiy Epos i Mifologiya, Moskova, 1976.
- Dumezil, Georges., Kafkas Halkları Mitolojisi, Çeviren: Musa Yaşar Sağlam, Ayraç Yayınları, Ankara, 2000.
- Dyaçkov-Tarasov, A.N., “Zametki o Karaçaye i Karaçayevtsah”, SMOMPK, Vıp. 25, Otd. 2, Tiflis, 1898.
- Gadagatl, A.M., Geroiçeskiy Epos Nartı i Ego Genezis, Krasnodar, 1967.
- Gagloyti, U.S., Nekotoriye Voprosu İstoriografii Nartskogo Eposa, Tsinvali, 1977.
- Grimal, Pierre., Mitoloji Sözlüğü, Çeviren: Sevgi Tamgüç, Redaksiyon: Cenap Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1997.
- Habiçlanı, Magomet, “Karaçay Nart Eposnu Nartlarını Üsünden”, Zamannı Avazı, Çerkessk, 1973.
- Habiçev, Magomet., “Karaçay Nart Destanlarındaki Kahramanlar”, Çeviren: Adilhan Appa, Kırım Dergisi, Sayı: 23, Ankara, 1998.
- Hacılavev, H. M. İ., Oçerki Karaçayevı-Balkarskoy Leksikologii, Çerkessk, 1970.

- Haciyeva, T.M., Malkarlıları bla Karaçaylıları Halk Poeziya Çıgarmaçılıkları, Nalçık, 1988.
- Haciyeva, T.M., Karaçay-Malkarlıların Eski Folklor Ürünleri, Çeviren: Adilhan Appa, Bilig Dergisi, Sayı: 6, Ankara, 1997.
- Herodotos., Herodot Tarihi, Çeviren: Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1991.
- İnal-İpa, Ş. D., “Ob Abhazskih Nartskih Skazaniyah”, Trudi Abhazskogo Nİİ, Shumi, 1949.
- İnan, Abdülkadir., “Al Ruhü Hakkında”, Makaleler ve İncelemeler, TTK Yayınları, Ankara, 1987.
- İnan, Abdülkadir., Tarihte ve Bugün Şamanizm, TTK Yayınları, Ankara, 1995.
- Karakterov, M.D., İz Traditsionnoy Obryadovo-Kultovoy Jizni Karaçayevtsev, Moskova, 1995.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin., “Dede-Korkut Oğuznamelerine Göre Kars’ın Anı ve Kağızman Kesimindeki Kamsarakan-Kalbaş Hanedanı”, VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Cilt I, TTK Yayınları, Ankara, 1972.
- Kırzioğlu, Fahrettin., Kıpçaklar, TTK Yayınları, Ankara, 1992.
- Laypanov, K.T.-Miziyev, İ.M., O Proishojdenii Türkskih Narodov, Çerkessk, 1983.
- Luvsandendeve, A., Mongol-Oros Tol, Moskova, 1957.
- Mijayev, M.İ., “Bogoborçeskie Mifi Adıgov”, Folklor Narodov Karaçayevu-Çerkesii Janr i Obraz, Çerkessk, 1988.
- Mızıulu, İsmail., Merkezi Gafkazin Etnik Köklerine Doğru, (Çevirenler: Prof. Dr. Süleyman Eliyarlı, Doç. Dr. Mehman Abdullah), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Miziyev, İ.M., Oçerki İstorii i Kulturi Balkarii i Karaçaya XIII-XVIII. vv, Nalçık, 1991.
- Musukayev, A., “Bahsan Avzunda Birinci Elle, Şuyohluk”, Sayı: 3, Nalçık, 1976.
- Musukayev, A., “Malkar Halkının Etnik Oluşumu”, Çeviren: Adilhan Appa, Kırım Dergisi, Sayı: 34, Ankara, 2001.
- Noghumuka, Şora B., Çerkes Tarihi, Çeviren: Dr. Vasfi Güsar, Baha Matbaası, İstanbul, 1974.

- Orusbiy, Safar-Aliy., Dağlı Tatarların Nart Destanları, Çeviren: Bilal Appa-Adilhan Appa, Birleşik Kafkasya Dergisi, sayı: 4, Eskişehir, 1995.
- Ostryakov, P., "Narodnaya Literatura Kabardintsev i Ee Obraztsı", Vestnik Evropı, Tom. 4, No: 8, Peterburg, 1879.
- Ögel, Bahaeddin., Türk Mitolojisi, II. Cilt, TTK Yayınları, Ankara, 1995.
- Özbay, Özdemir., Mitoloji ve Nartlar, Kafdağı Yayınları, Ankara, 1990.
- Özkan, Fatma., Altın Arığ, Ankara, 1997.
- Özkan, İsa., Türk Boylarının Sözlü Edebiyatındaki Nımah/Comok/Cumbak/Yomak Anlatım Türü Üzerine Bir Etimoloji Denemesi, Türk Dili, Sayı: 556, Ankara, 1998.
- Potanin, G.N., Vostoçniye Motivi v Srednevekovom Evrope Epose, Moskova, 1899.
- Rklitskiy, M.V., "K Voprosu o Nartah i Nartskih Skazaniyah", İzvestiya Osetinskogo Nİİ Krayevedeniya, Vıp. 2, Vladikafkaz, 1927.
- Togan, Zeki Velidi., Umumi Türk Tarihine Giriş, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.
- Tuganov, M. S., Literaturnoe Naslediye, Orconikidze, 1977.
- Urusbiyev, S., "Skazaniya O Nartskih Bogatıryah U Tatar-Gortsev Pyatigorskogo Okrugı Terskoy Oblasti", SMOMPK, No: 1, Tiflis, 1881.